

شاخصه های خانواده متعالی از دیدگاه مفسران معاصر قرآن

فاطمه برقرار (استاد راهنما)^۱

فاطمه کوهکن (نویسنده مسئول)^۲

آرزو نظری^۳

مریم مردانی^۴

چکیده

در آموزه های دینی، خانواده سنگ بنای جامعه است که با صورت بندی متفاوت فرد را به جامعه، و نسل ها را به یکدیگر مرتبط می سازد؛ لذا فروپاشی آن آسیب های جبران ناپذیری بر پیکرهی جامعه وارد می کند. دانشمندان علوم مختلف نظریات گوناگونی در راستای بهبود اوضاع خانواده ها مطرح نمودند که برخی با مبانی اسلام ناهمگون است و یا اینکه در عرصه عمل ناکام مانده است؛ لذا بیان دیدگاه کامل و جامع، ضرورت عصر حاضر می باشد.

این پژوهش قصد دارد مهم ترین شاخصه های خانواده متعالی را به روش کتابخانه ای به صورت توصیفی تحلیلی در ساختار نظام قرآنی بررسی نماید و در نهایت، برای رسیدن به اهداف کاربردی تحقیق، نظریات مفسرین معاصر قرآن را آشکار سازد. نتایج تحقیق حاکی از آن است که خانواده متعالی باید به شاخصه های شناختی، رفتاری و مهارتی توجه داشته باشد و مباحثی مانند خداباوری، معادباوری، ابراز محبت، اجرای عدالت، تربیت دینی و ... را توجه نماید.

واژگان کلیدی: شاخصه، خانواده متعالی، قرآن

^۱ - طلبه سطح ۴، رشته تفسیر تطبیقی، مدرسه علمیه تخصصی الزهراء (س) گرگان، عضو مرکز پژوهشی مطالعات اسلامی الزهراء (س) گرگان.

fatemehbargharar@gmail.com

^۲ - طلبه سطح دو، مدرسه علمیه تخصصی الزهراء (س) گرگان

^۳ - طلبه سطح دو، مدرسه علمیه تخصصی الزهراء (س) گرگان

^۴ - طلبه سطح دو، مدرسه علمیه تخصصی الزهراء (س) گرگان

۱. مقدمه

در اسلام، خانواده نهادی مقدس است و از آن جهت که موجب رشد، تعالی و تکامل ابعاد مختلف انسان می‌گردد، می‌تواند ضامن ثبات و سلامت جامعه باشد. در عصر حاضر، با پیشرفت‌های صنعتی جوامع و دگرگونی‌ها؛ دستیابی به سلامت جامعه، بدون دانستن شاخصه‌های یک خانواده مطلوب و متعالی، غیرممکن خواهد بود. خانواده عبارت است از گروه متشکل از افراد که هسته اولیه آن را ازدواج مشروع زن و مرد تشکیل می‌دهد و بر این اساس اعضای آن دارای روابط قانونی، اخلاقی و عاطفی می‌شوند. چنانچه خواستار تغییر در یک جامعه باشیم باید از اصلی‌ترین هسته آن یعنی خانواده آغاز کنیم؛ از این رو ضروری است تا قسمت عمده سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های دولت‌ها در جهت بهبود شرایط خانواده‌ها و استحکام بنیان آن باشد. در این راستا نظریات گوناگونی از سوی صاحب‌نظران ارائه شده که افتراقات و اشتراکاتی در آن دیده می‌شود، ولی ناهمسانی نیز در آن مشاهده می‌گردد؛ زیرا هیچ یک از نظریه پردازان عرصه خانواده، شناختی کامل از تمام ابعاد وجودی انسان و نیازهای روانی او ندارند. از همین رو باید به دنبال خوانش نظریه‌ای باشیم که هیچ گونه اشکال و کمبودی در آن وجود نداشته باشد.

از آنجایی که رهیافت قرآنی قابل اعتمادترین منبع برای دستیابی به معارف وحیانی می‌باشد و انسان‌ها را به استوارترین روش زندگی هدایت می‌کند؛ لذا اهمیت آشنایی بر این کتاب آسمانی بر هیچ مسلمان پویشیده نیست. در این کتاب انسان ساز بر مسئله خانواده تاکید فراوان شده است. در روایتگری قرآن، خانواده محبوب-ترین بنیان اجتماعی در نزد خداوند بازنمون شده است و آموزه‌های بسیاری در جهت ترغیب به ازدواج و ساختار و روابط مطلوب اعضای خانواده در برابر یکدیگر بازخوانش گردید.

با رهیافت متن محورانه به کتاب مقدس اسلام خوانش‌های مختلفی از خانواده متعالی دریافت می‌گردد مانند آیاتی که به زندگی حضرت ابراهیم، حضرت یوسف، حضرت مریم، حضرت محمد، حضرت لقمان و... اشاره می‌کند و یا آیه ۲۱ سوره مبارکه روم که می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ»؛ و از نشانه‌های او اینکه همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید و در میانتان مودت و رحمت قرار داد؛ در این نشانه‌هایی است برای گروهی که تفکر می‌کنند». این خوانش نمایانگر جایگاه والا و ارزشمند خانواده است، اما خانواده‌ای که موجب سکون و آرامش و مهربانی اعضا آن باشد.

در تبیین مصادیق خانواده متعالی در قرآن، گاهی آیاتی به چشم می‌خورد که صراحتی در موضوع ندارند و فقط در برخی روایات تفسیر باطنی به آن اشاره و یا به عنوان مصداق خانواده متعالی در یکی از تفاسیر مطرح شده است؛ لذا ضروری است تا به بررسی در پنداره صاحب‌نظرانی که در عرصه تفسیر قرآن توانمند هستند،

بپردازیم تا ساحات معنایی و کارکردی آن در قرآن بازخوانش و آشکار شود و دیدگاه مفسرین معاصر با صورت بندی متفاوت بازنمون شود. در باب خانواده متعالی، مطالب متنوعی نوشته شده است:

- ابراهیمی پور (۱۳۹۹) در کتابی با عنوان: «خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام»؛ به این امر پرداخته است. محقق بر این باور است که اعضای خانواده، باید به عقاید و احکام دینی و ارزشهای اخلاقی، آشنایی و التزام عملی داشته باشند، در اینصورت است که در همه کارها بر خدا توکل نموده و سیره معصومین را در تمام زندگی خویش، از ازدواج تا فرزند آوری و تربیت آنان، شیوه تعامل با یکدیگر و همچنین در رفع مشکلات، الگوی خود قرار می دهند.

-المیسلیلی و رجبلو (۱۳۹۹) در مقاله خویش با عنوان: «شاخص های خانواده مطلوب از دیدگاه قرآن کریم با تاکید بر تفسیر المیزان»؛ به بیان مهم ترین شاخص ها در قرآن از جمله، دینداری و معنویت، تقوا، آرامش و همچنین مصادیق هر یک در آیات اشاره نموده اند.

-محمدی و دیگران (۱۳۹۸)، در مقاله ای با عنوان: «واکاوی شاخص های اخلاقی خانواده متعالی در بهبود سبک زندگی از منظر قرآن کریم» ضمن بیان اهمیت خانواده در اسلام، به شاخص های درونی خانواده متعالی از جمله؛ تبادل عاطفی میان اعضا، همدلی، عفت و ... پرداخته و رعایت این امور را از مهم ترین وظایف خانواده دانسته است.

بررسی پیشینه موضوع یاد شده، حاکی از آن است که تحقیقات متعددی در این زمینه صورت گرفته است که زحمات نویسندگان قابل تقدیر می باشد؛ ولی از آنجایی که خانواده متعالی در نظر اسلام شاخصه های مختلفی دارد، نوشتار حاضر سعی دارد تا حد ممکن به این مهم در رهیافت قرآنی بپردازد و بازخوانی و تحلیل نظریات مفسرین معاصر در بافتار تکونی قرآن کریم را بازخوانش و آشکار نماید. برای رسیدن به پاسخ اینکه خداوند در رهیافت قرآنی چه شاخصه هایی را برای خانواده متعالی صورت بندی نموده و مفسرین معاصر چگونه به بازخوانش آن پرداخته اند، این مقاله را در چهار بخش تنظیم نموده ایم، در بخش اول «مفهوم شناسی» واژگان پرکاربرد، سپس شاخصه های شناختی خانواده متعالی و در دو بخش پایانی شاخصه های رفتاری و مهارتی خانواده متعالی بررسی می شود.

۲. مفهوم شناسی

بنابر اقتضای این جستار به پردازش مفهوم شناسی بنیادی واژگان پرکاربرد و بازخوانش آن می پردازیم:

۲-۱. مفهوم شناسی «خانواده»

خانواده در لغت به معنای خاندان، دودمان، اهل خانه، زن و فرزند، فامیل می باشد (دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۱۸۷۰). این واژه در زبان عربی معادل «اسره» و به معنای مکان و محل محفوظ و امن است. همانند حصار یا سپری که افراد به واسطه آن خود را از خطرات مصون می دارند (ابن منظور، ۱۴۱۴، ج ۴، ص ۱۹).

تعریف خانواده در طول زمان با دگرگونی معنایی همراه بوده است. در این بستر تاریخی هر یک از صاحب نظران با رویکردی خاص به موضوع خانواده نگرسته و به دگردیسی و بازآفرینی آن پرداختند و حتی برخی ازدواج سفید را در زمره خانواده قرار می دهند. برخی معتقدند خانواده شامل گروهی از افراد است که از راه خون، زناشویی و یا فرزندپروری با یکدیگر ارتباط می یابند و طی یک دوره زمانی نامشخص، با هم زندگی می کنند (کوئن، ۱۳۷۸، ص ۱۲۷). برخی نیز بر این باورند که خانواده به مجموعه افراد واجب النفقه ای می گویند که در مکان واحد با یکدیگر زندگی می کنند (عیسی زاده، ۱۳۹۰، ج ۱، ص ۲۷). از دیدگاهی دیگر، خانواده یعنی زندگی مشترک زن و مرد که با پیمان شرعی آغاز می شود و با ولادت فرزندان گسترش می یابد (پسندیده، ۱۳۸۹، ج ۱، ص ۳۲).

نگاه اجمالی به کاربست انگاره خانواده با توجه به تحولات آن در لغت و اصطلاح می توان گفت خانواده به مجموعه ای از افراد نسبی یا سببی اطلاق می گردد که با هدف و منافع مشترکی زیر یک سقف زندگی می کنند.

۲-۲. مفهوم شناسی «سبک زندگی»

سبک به معنای طرز، روش و شیوه می باشد (معین، ۱۳۸۴، ج ۲، ص ۱۲۷۵؛ عمید، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۱۶۲؛ دهخدا، ۱۳۹۰، ج ۲، ص ۱۶۴۳). مفهوم «سبک زندگی» به جهت اهمیت آن، با بسامدی در علوم مختلف به کار گرفته شده، اما در ادبیات علوم اجتماعی استفاده از آن، گسترده است. در این نگره واژه سبک زندگی به معنای شیوه زیستن و رفتار فراگیر اجتماعی (مهدوی کنی، ۱۳۸۶، ص ۱۹۹ - ۲۳۰) و بخش حقیقی و اصلی یک تمدن است (خامنه ای، ۱۳۹۱/۷/۲۳). می توان گفت به مجموعه رفتارها و الگوی کنش های هر فرد که معطوف به ابعاد هنجاری و معنایی زندگی اجتماعی باشد، سبک زندگی اطلاق می شود که نشان دهنده کم و کیف نظام باورها و کنش های فرد است (حاجیان، ۱۳۸۶، ص ۷).

سبک زندگی از سوی مقام معظم رهبری در جمع جوانان استان خراسان شمالی مورد تاکید و از آن زمان در بافتار تکونی انقلاب اسلامی ایران قرار گرفت. طبق نظر معظم له سبک زندگی یعنی رفتار اجتماعی و شیوهی زیستن که آشنایی با آن از دو جهت قابل تعمیم و دگردیسی در بعد معنوی و مادی در جهت نیل به هدف اصلی انسان یعنی رستگاری و زندگی راحت و برخوردار از امنیت روانی و اخلاقی کارکرد دارد (خامنه ای، بیانات در جمع جوانان خراسان شمالی، ۲۳ مهر ۱۳۹۱). پی جویی از معنای سبک زندگی حاکی از آن است که

سبک زندگی، بازتاب گرایش‌ها، تمایلات، رفتارها و عقاید یک فرد یا جامعه است که نوع زندگی فردی یا گروهی را می‌سازد.

۳-۲. مفهوم شناسی «شاخص»

شاخص در لغت به معنی برجسته و ممتاز، الگو و سرمشق (انوری، ۱۳۸۱، ج ۵، ص ۴۳۷۹؛ عمید، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۲۷۳) و در اصطلاح به معنی ویژگی و صفت است. در این جستار به معنای ویژگی است که برای خانواده متعالی بیان می‌شود.

۴-۲. مفهوم شناسی «خانواده متعالی»

متعالی به معنای دارای برتری، والا، رفیع (انوری، ۱۳۸۱، ج ۷، ص ۶۶۴۲؛ عمید، ۱۳۷۷، ج ۲، ص ۱۷۵۶). خانواده متعالی در اصطلاح آن خانواده ای است که خود را با معیارها و شاخصه‌هایی که خداوند حکیم بیان فرموده است، همسان نماید.

۳. شاخصه‌های شناختی خانواده متعالی

خانواده به عنوان مهم‌ترین رکن اجتماع، برای رسیدن به کمال مطلوب باید با شاخصه‌ها و ملاک‌های صحیح آشنا شود تا از پایداری و همگنی لازم برخوردار باشد. مهم‌ترین و کلیدی‌ترین شاخصه خانواده متعالی، شاخص‌های شناختی است که به زندگی رنگ و بوی الهی می‌دهد «صِبْغَةُ اللَّهِ وَ مَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً؛ رنگ خدایی (پذیرید! رنگ ایمان و توحید و اسلام) و چه رنگی از رنگ خدایی بهتر است» (بقره/۱۳۸). از آنجایی که خانواده به عنوان مهم‌ترین نهاد جامعه، نقش تعیین‌کننده‌ای در جامعه‌پذیری افراد و انتقال مفاهیم و آموزه‌های دینی به نسل‌های آینده دارد، تأثیر خانواده بر این امر غیر قابل اغماض می‌باشد. خانواده متعالی در این راستا باید همسو با مولفه‌هایی باشد که اهم آن را مورد بررسی قرار می‌دهیم:

۱-۳. خداباوری

یکی از مهم‌ترین و اساسی‌ترین شاخصه‌های خانواده متعالی مسئله باور به خداوند متعال است. این باور از عمیق‌ترین نیازهای انسان است که مسیر زندگی را برای آنان مشخص می‌کند و به آن معنا می‌بخشد. خانواده به عنوان بستر فرهنگ‌های گوناگون و زمینه ساز سعادت و شقاوت افراد جامعه و بنیادی‌ترین و اولین نهاد اجتماع و شاخص‌ترین بعد زندگی انسان می‌باشد. خداباوری به عنوان اولین باور دینی مسیر زندگی را برای خانواده روشن می‌کند (خوانین زاده و دیگران، ۱۳۹۵، ص ۵). از مهم‌ترین راهکارها برای باور و شناخت خدا، یادآوری نعمت‌هایی است که خداوند در اختیار بشر قرار داده است. خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا اللَّهَ عَظِيمَكُمْ ۖ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرِ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ ۚ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ

خداوند متعال در این آیه شریفه پیامبر گرامی اسلام را به اجرای عدالت توصیه می‌کند (طباطبایی، ۱۳۹۸، ج ۵، ص ۵۵۸؛ امین، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۱۵)؛ زیرا خداوند افراد دادگر و عدالت پیشه را دوست دارد (مکارم شیرازی و دیگران، ۱۳۷۱، ج ۴، ص ۴۹۱).

این خصیصه از شاخصه های مهم خانواده متعالی است که اعضای خانواده باید خود را به این مهارت توانمند سازند تا با یکدیگر به عدالت رفتار نمایند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: حق آنان (فرزندان) بر تو این است که میانشان به عدالت رفتار کنی، چنانکه حق تو بر آنان این است که از تو اطاعت کنند (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶، ج ۱۳، ص ۴۸۷). رعایت نکردن این امر مهم اثراتی ناگوار خواهد داشت بسان خطرانی از جمله ایجاد کینه، احساس حقارت و بی‌شخصیتی، ناتوانی و شکست را در پی می‌آورد؛ لذا در خانواده متعالی باید این اصل مهارتی آموزش داده شود.

۴-۵. مسئولیت پذیری

انسان در میان پدیده‌های عالم تنها موجودی است که دارای اراده و اختیار است. او می‌تواند برای زندگی خود تصمیم‌گیری کند و مسئولیت پذیر باشد که این ویژگی نشانگر هویتی سالم و بالنده است که از اراده، سرسختی و تاب آوری فرد نشأت می‌گیرد. مسئولیت پذیری موجب شناخت فرصت‌ها، موقعیت‌ها و مقاومت در بحران‌ها می‌شود و انگیزه درونی را برای انتخاب رفتاری که هم منافع خود و هم منافع دیگران حفظ شود، تضمین می‌کند (خلعتی، بی‌تا، ص ۱۱). در خانواده متعالی یکی از دغدغه‌های مهم والدین این است که چگونه می‌توانند فرزندان خود را مسئولیت پذیر پرورش دهند تا آنها از نظر فردی و اجتماعی موفق‌تر عمل کنند. تحقیقات نشان داده است که بین سبک تربیتی خانواده و مسئولیت پذیری فرزندان، رابطه معناداری وجود دارد (فدایی، ذبیحی، ۱۴۰۱، ص ۱۱). والدین باید از فرزندان انتظار داشته باشند که مسئولیت بپذیرند و پاسخگوی اعمال و رفتار خود باشند. این پدیده زمانی رخ می‌دهد که مسئولیتی به آنها واگذار شود و مسئولیت زمانی واگذار می‌شود که به فرزندان اطمینان شود (حسین زاده، ۱۳۹۶، ص ۱۲۱). از طریق خانواده است که فرزند یاد می‌گیرد که مسئولیت اعمال خویش را به عهده بگیرد؛ لذا خانواده متعالی باید در آموزش این مهارت به فرزندان خود اهتمام داشته باشند؛ زیرا نحوه برخورد والدین با فرزند در مسئولیت پذیری آنان بسیار مهم و موثر است. (سفیری، چشمه، ۱۳۹۰، ص ۱۰۵).

در روایتگری قرآن آمده است که مادر حضرت موسی (ع) به دخترش اطمینان کرد و مسئولیت خطیری داد: «وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيهِ ۖ فَبَصَّرَتْهُ عَنْ جُنُبٍ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ»؛ (مادر موسی) به خواهر او گفت: «وضع حال او را پیگیری کن!» او نیز از دور ماجرا را مشاهده کرد در حالی که آنان بی‌خبر بودند» (قصص/۱۱). خواهر موسی دستور مادر را انجام داد و از فاصله قابل ملاحظه‌ای به جستجو پرداخت و او را از دور دید که صندوق نجاتش را فرعونیان از آب می‌گیرند و موسی را از صندوق بیرون آورده در آغوش دارند (فَبَصَّرَتْهُ عَنْ جُنُبٍ) اما آنها

از وضع این خواهر بی‌خبر بودند (وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ) (مکارم شیرازی و دگران، ۱۳۷۱، ج ۱۶، ص ۴۵؛ جوادی آملی، ۱۴۰۱، ج ۶۲، ص ۶۸۳). روایتگری قرآن حاکی از آن است که خانواده متعالی باید خود را به مهارت تربیت دینی، صبر و گذشت، اجرای عدالت و مسئولیت‌پذیری مجهز نماید.

۶. نتیجه‌گیری

خانواده به عنوان مهم‌ترین رکن اجتماع، برای رسیدن به کمال مطلوب باید با شاخصه‌ها و ملاک‌های صحیح آشنا شود تا از پایداری و همگنی لازم برخوردار باشد. در قرآن کریم خانواده از جایگاه ویژه‌ای برخوردار است؛ لذا شاخصه‌های مختلفی در این زمینه روایتگری شده است. از آنجایی که در قرآن کریم در باره شاخصه‌های خانواده متعالی آیاتی به چشم می‌خورد که صراحتی در موضوع ندارند و فقط در برخی روایات تفسیر باطنی به آن اشاره؛ لذا ضروری است تا به بررسی در پنداره صاحب نظرانی که در عرصه تفسیر قرآن توانمند هستند، بپردازیم تا ساحات معنایی و کارکردی آن در قرآن بازخوانش و آشکار شود و دیدگاه مفسرین معاصر با صورت بندی متفاوت بازنمون شود. نتایج تحقیق حاکی از آن است شاخصه‌های مهم خانواده متعالی را می‌توان به سه بخش شاخصه شناختی، رفتاری و مهارتی تقسیم نمود.

خداباوری و معاد باوری از شاخصه‌های شناختی خانواده متعالی می‌باشد. خانواده متعالی زمانی که خداوند را ناظر و همراه خود ببیند، در برخورد با اعضای خانواده و انجام وظایف خانوادگی رضایت آنان را جلب می‌نماید. خانواده متعالی معادباور هم بر این باور است که همه چیز در عالم حساب و کتابی دارد و بر همین اساس در انجام وظایف نسبت به دیگران خصوصاً اعضای خانواده کوتاهی نمی‌کند و در زمینه رشد و تعالی آنان اهتمام می‌ورزد.

در شاخصه‌های رفتاری خانواده متعالی همه اعضا باید با یکدیگر با محبت تعامل دارند و سائر یکدیگر هستند و اهتمام زیادی بر قدرشناسی و احترام به یکدیگر خواهند داشت.

در شاخصه‌های مهارتی خانواده متعالی نیز اولین شاخصه‌ای که باید به آن توجه داشته باشد، تربیت دینی است و بعد از آن دقت به صبر و گذشت و رعایت عدالت در بین اعضای خانواده می‌باشد. مسئولیت‌پذیری در خانواده متعالی نیز یکی از دغدغه‌های مهم والدین در شاخصه‌های مهارتی است که چگونه می‌توانند فرزندان خود را مسئولیت‌پذیر پرورش دهند تا آنها از نظر فردی و اجتماعی موفق‌تر عمل کنند.

قرآن کریم

ابراهیمی پور، قاسم؛ با همکاری محبی، محمد عارف؛ بهادری، یوسف؛ حمزه زاده، علیرضا؛ خانواده مطلوب از دیدگاه اسلام؛ چاپ اول، قم: انتشارات موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۸۵

ابن منظور، محمد بن مکرم، لسان العرب، چاپ سوم، بیروت: دار الصادر، ۱۴۱۴

اردشیری، لردجانی؛ امید فلاحی معاد و آثار اعتقاد به آن؛ چاپ اول قم: زائر، ۱۳۹۰

امین، نصرت بیگم؛ تفسیر مخزن العرفان؛ اصفهان: نشاط، بی تا

انوری، حسن؛ فرهنگ بزرگ سخن؛ چاپ اول، تهران، انتشارات سخن، ۱۳۸۱

الآمدی التمیمی، عبد الواحد؛ غرر الحکم و درر الکلم، تحقیق میر سید جلال الدین المحدث الاموری، چاپ سوم، تهران: چاپ طهران، ۱۳۶۰

بیرانوند، محمد؛ دست بچتو بگیر راهکارهای عملی تربیت دینی کودکان؛ اصفهان: حدیث راه عشق، ۱۳۹۶

پسندیده، عباس، رضایت از زندگی، قم: دارالحديث، ۱۳۸۹

جوادی آملی، عبدالله؛ تفسیر تسنیم؛ چاپ دوم، قم: مرکز چاپ و انتشارات اسراء، ۱۴۰۰

حسین زاده، علی؛ خانواده موفق (ارتباط والدین و فرزندان)؛ چاپ چهارم، قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، ۱۳۹۶

حسینی، داوود؛ روابط سالم در خانواده؛ چاپ هفدهم، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۹

خلعتی، اعظم؛ شجاعی، محمدصادق؛ موسوی، فاطمه سادات؛ «پیش بینی مسئولیت پذیری فرزندان براساس ترتیب تولد و سبک های فرزند پروری والدین»؛ شماره هشتم، بی تا

خوانین زاده، محمد حسین؛ شریفی، عنایت الله؛ فاضل نیا، محمد؛ «جایگاه و آثار باور به خدا در سبک زندگی خانوادگی از منظر قرآن و روایات»؛ شماره بیست و پنجم، ۱۳۹۵

دستغیب، عبدالحسین؛ سرای دیگر (تفسیر سوره واقعه)؛ چاپ ششم، شیراز: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۴

دهخدا، علی اکبر؛ فرهنگ متوسط دهخدا؛ چاپ دوم، تهران: موسسه انتشارات دانشگاه تهران، ۱۳۹۰

زندى، محسن؛ سلطانی بیرامی، اسماعیل؛ «نقش خدا باوری در کمال گرایی انسان از منظر قرآن»؛ شماره یازدهم، ۱۴۰۱

سالاری فر، محمد رضا، خانواده در نگرش اسلام و روان شناسی، چاپ اول، قم: سازمان تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه ها، ۱۴۰۰

سفیری، خدیجه؛ چشمه، اکرم؛ «مسئولیت پذیری نوجوان و رابطه آن با شیوه های جامعه پذیری در خانواده» شماره یکم، ۱۳۹۰

شولتز، نظریه های شخصیت، ترجمه: یحیی سید محمدی، تهران: نشر ویرایش، ۱۳۸۹

طباطبایی، محمدحسین؛ المیزان فی تفسیر القرآن؛ چاپ بیست و هشتم، قم: دفتر انتشارات اسلامی، ۱۳۹۸

عمید، حسن؛ فرهنگ فارسی عمید؛ چاپ سی و دوم، تهران: موسسه انتشارات امیر کبیر، ۱۳۷۷

عیسی زاده، عیسی؛ خانواده قرآنی؛ چاپ سوم، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۹۰

فدایی، فاضله؛ ذبیحی، هاجر؛ «تأثیر سبک تربیتی خانواده بر میزان مسئولیت پذیری فرزندان با تأکید بر منابع اسلامی و روانشناسی»؛ شماره دوازدهم، ۱۴۰۱

فلسفی، محمد تقی؛ کودک از نظر وراثت و تربیت؛ تهران: هیئت نشر معارف اسلامی، ۱۳۶۰

فورشت، اینگر، رپستاد، پل، درآمدی بر جامعه شناسی دینی، ترجمه: مجید جعفریان، چاپ اول، قم: انتشارات دانشگاه ادان و مذاهب، ۱۳۹۴

قرائتی، محسن؛ تفسیر نور، چاپ هفتم، تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن، ۱۳۸۴

کوئن، بروس، مبانی جامعه شناسی، ترجمه ی غلام عباس توسلی و فاضل، نشر سمت، ۱۳۷۸ ش

مجلسی، محمدباقر؛ بحار الانوار؛ چاپ ششم، تهران: انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲

محمدی ری شهری، محمد؛ میزان الحکمة؛ حمیدرضا شیخی؛ چاپ هشتم، قم: دارالحديث دفتر مرکزی، ۱۳۸۶

مدملی، صدیقه؛ «خدا باوری و استحکام خانواده»؛ شماره نهم، ۱۴۰۱

مصباح یزدی، محمدتقی، بر درگاه دوست، نگارش عباس قاسمیان، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)، قم، ۱۳۷۶

معین، دکتر محمد؛ فرهنگ معین؛ چاپ سوم، انتشارات ادنا، ۱۳۸۴

مغربی، ابن حیون (نعمان بن محمد)، دعائم الإسلام، محقق/ مصحح: آصف فیضی، مؤسسه آل البيت (ع)، قم، چاپ دوم، ۱۳۸۵ ق

مکارم شیرازی، ناصر و دیگران، تفسیر نمونه؛ چاپ بیست و دوم، تهران: دارالکتب اسلامی، ۱۳۷۱

مهدوی کنی، محمدسعید؛ دین و سبک زندگی؛ تهران، دانشگاه امام صادق علیه السلام، ۱۳۸۶

نوذری، محمود، «آموزش دین در دوره کودکی؛ ارزیابی انتقادی رویکرد روان‌شناختی»، مجله علمی و پژوهشی

تربیت اسلامی، سال ششم، شماره ۱۳، ۱۳۹۱